

Studiedag Documentatiecentrum Vlaams-Brabant en Rijksarchief Leuven

*Van heirbanen tot steenwegen. Het wegennet in Vlaams-Brabant
in archeologisch en historisch perspectief*

Zaterdag 6 juni 2026 | Vaartstraat 24, 3000 Leuven

Prekadastrale bronnen uit de vroegmoderne periode.

Typologie en bruikbaarheid voor het onderzoek naar het wegennet

Pieter Beyls, classicus en archivaris

SAMENVATTING

De vroegmoderne periode is een bij uitstek interessante cartografische periode. De bakens voor onze moderne tijd werden toen neergezet, welbekend, met de ontdekkingsreizen naar de Nieuwe Wereld en de administratieve hervormingen van Napoleon met als sluitstuk het primitief kadaster. Nieuwe gebieden verkennen, reeds bekend terrein beter in kaart brengen zijn menselijke activiteiten die al vroeger bestonden. Door een samenloop van politiek-economische en wetenschappelijke omstandigheden kreeg het opstellen van geschreven en getekende documenten over bepaalde gronden in deze periode echter een enorme boost.

In deze lezing focussen we op de initiatiefnemers en uitvoerders van deze landboekhouding. Met dit neologisme verwijs ik naar het complexe geheel van archiefbronnen van publieke en private archiefvormers die vanuit verschillende motieven werden gecreëerd: een beter overzicht hebben over de eigen inkomsten, de belastingen efficiënter organiseren, in de bestuurskamer sneller navigeren over het terrein, juridische rechten vastleggen en garanderen, enz.

Meerdere tendensen kunnen afgeleid worden uit een analyse van de archiefvorming en het administratieve gebruik van deze documenten en kaarten:

- Het uitzicht, de opzet en de volledigheid van de informatie hangt af van de beleidskeuzes van de archiefvormer en de acribie van de uitvoerders (landmeters, griffiers)
- De dichtheid aan informatie is ook afhankelijk van de lokale gewoontes en geplogenheden
- De belangrijkste bronnen, de landboeken en kaartboeken of overzichtskaarten, hebben een aantal algemene kenmerken, maar er is geen uniformiteit qua werkwijze, gebruikte terminologie of symbolen

- Cartografisch materiaal vormt een dankbare bron, o.m. ook voor het onderzoek naar het wegennet, maar cruciaal is het analyseren van de context waarin deze kaarten zijn ontstaan en later gebruikt om de aanwezige én afwezige elementen correct te kunnen interpreteren
- De kaarten en andere archiefbronnen hebben verschillende karakteristieken afhankelijk van de archiefvormer (dorpsbestuur, stad, gewestelijk bestuur, centraal bestuur, private instellingen), de kennis en ervaring van de betrokken landmeter en kaartenmaker
- Vooral vanaf de 18de eeuw is er een toenemende controle vanwege centrale overheidsorganen om de lokale landboekhouding efficiënter en uniformer te organiseren

Veel bronmateriaal is al bestudeerd en uitgegeven, zowel door lokale onderzoekers als door academici en studenten in opleiding. Ook online is er heel wat materiaal beschikbaar. Met dit vergelijkingsmateriaal voorhanden kan je zelf aan de slag om het lokale of regionale wegennet tijdens de vroegmoderne periode te bestuderen.

BIBLIOGRAFIE

1. Archiefvorming en typologie van het bronnenmateriaal

P. Beyls, 'Een werck seer schoon ghemeten'. Studie van de archiefvorming en de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (16de – 18de eeuw). Casus kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst, 2012

P. Beyls (red.), Ex cultura abundantia. Onderzoeksgids van Oost-Vlaamse landboeken, prijsijboeken, gebruikboeken, ommelopers en bijhorende kaarten, 2015

P. De Reu, Les pratiques cadastrales dans les Pays-Bas méridionaux et en Belgique, XVIIe – XIXe siècle : l'exemple des livres fonciers de la Flandre rurale, in : A. Antoine en B. Landais, Cartographier le parcellaire rural dans l'Europe d'Ancien Régime, 2024, p. 155-176

M. Donkersloot – De Vrij, Topografische kaarten van Nederland uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Typologie en inventarisatie, in: Archief- en bibliotheekwezen in België, 53, 1982, p. 52-84

M. Griffioen en B. Vannieuwenhuyze, Maps in context. Een webdatabank voor bronnen over oude kaarten en cartografen, in: B. Vannieuwenhuyze en I. Jongepier (eds.), Historische cartografie in België. Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, 2021, 99, nr. 3-4, p. 963-990

J. Ockeley, Landboek en primitief kadaster, instrumenten voor de reconstructie van de agrarische structuur: methodologie en resultaten toegelicht voor Kobbegem, 1984

T. Soens, M. De Keyzer en I. Jongepier, La cartographie et les droits de propriété dans la Flandre rurale, du XVIe au XVIIIe siècle, in: A. Antoine en B. Landais, Cartographier le parcellaire rural dans l'Europe d'Ancien Régime, 2024 p. 177-200

B. Vannieuwenhuyze, M. Griffioen en A.-R. van Schaik, Oude kaarten lezen. Handboek voor historische cartografie, 2023

2. Landmeters en kaartenmakers

P. Beyls, Het Vlaamse platteland opgemeten, in kaart gebracht en naar waarde geschat. Een overzicht van de veelzijdige expertise van landmeters en prijzers in de zeventiende en achttiende eeuw in het graafschap Vlaanderen, in: Tijd-Schrift. Erfgoedpraktijk in Vlaanderen, 2012, 3, p. 6-21

J. De Clerck, Over oude landmaten en metriek stelsel in de Faluintjes-gemeenten, met toepassing op de breedte der wegen in de gemeenten Baardegem en Meldert, in: De Faluintjes, 3, 1990, 1, p. 7-17

T.W. Harmsen, De landmeetkunde in het gebied van de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg voor 1794, in: Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg, 1958-1959, 94-95, p. 353-467

L. Janssens, Kaarten op bestelling. De beroepsorganisatie der land- en edificimeters in het hertogdom Brabant en de Landen van Overmaas, 1680-1795, 2006

G. Vande Winkel (red.), Philips De Dijn (+1665). Cartograaf. Landmeter. Mathematicus, in: Het Land van Aalst, 70, 2018, nr. 4

M. Vandenbroucke, Landmeters in de kasselrij Kortrijk 17de – 18de eeuw: de familie de Bersacques, 2001

3. Case studies landboeken en kaartboeken

3.1. Publieke opdrachtgevers

P. Beyls, Ex cultura abundantia. Repertorium van Oost-Vlaamse landboeken, prijsijboeken, gebruikboeken, ommelopers en bijhorende kaarten, 2015

H.J. Bockstal, Het landt- ende caertboeck van Ronse (1684), in: Annalen van de geschied- en oudheidkundige kring van Ronse en het Tenement van Inde, 42, 1993, p. 63-123

G. Caluwaerts, Hasselt extra muros. Hasselt buiten de stadswallen, beschreven aan de hand van het bunderboek van Petrus Vanpaesschen (1782), 2013

J. Dauwe, Het land- en kaartboek van Lebbeke (1667-1763), 2010

R. De Clercq en L. Goeminne, Het kaart- en landboek van Deinze Binnen (1765), 2020

S. Mergaerts, Het kaartboek van Grimbergen van 1696, 1986

D. Schepens, Dikkele. Legger van onroerende goederen, met kaarten, opgemaakt door Filip De Clercq, 1766, 2008

J. Thiron, Het 'Caertbouck van Steeckenen' (1668-1674) en zijn kadastrale kaarten, 2019

M. Vandenbroucke, Het landboek van Tielt (1635). De pre-kadastrale kaart als bron voor lokaal historisch onderzoek, in: Tijd-Schrift. Erfgoedpraktijk in Vlaanderen, 2, 2012, nr. 3, p. 22-33

3.2. Private opdrachtgevers

J.M. Goris, Een kaartboek van de abdij Tongerlo, 1655-1794, 2001

J.M. Goris, E. Persoons en H. Van der Hagen, Een kaartboek van de Sint-Michielsabdij Antwerpen, 1640-1793, 2003

E. Houtman, Kaartboek van de Sint-Bernardsabdij Hemiksem 1666-1671, 2005

- R. Laurent, De goederen van de abdij van Ter Kameren in Brabant: kaartboek 1716-1720, 1996
- J. Ockeley, Kaartboek van de abdij Affligem 1717-1756, 2003
- J. Ockeley, Kaarten van de abdij van Ninove 1616-1781, 2016
- L. Péé, Het kaart- en goederenboek van de Abdij van Zwijveke 1737-1738, 2012
- E. Van Ermen, Het kaartboek van Averbode 1650-1680, 1997
- M. Willems, Het landboek met kaarten van Peter Meysman. De betekenis vandaag voor de studie naar de geschiedenis van Limburg en de Abdijsite Herkenrode in het bijzonder, in: Monasterium Herkenrode 4, 2014, p. 113-186

4. Casestudies stadsplattegronden

- K. Goeminne (red.), De wereld van Marcus Gerards. Brugge in 1562, 2024
- P. Huvenne, Beeld van de stad vanuit cartografisch perspectief, in: J. van der Stock (ed.), Stad in Vlaanderen: cultuur en maatschappij, 1477-1787, 1991, p. 45-58
- M. Van der Eycken, Een wandeling door Diest in 1669, 2010
- B. Vannieuwenhuyze e.a., De geschiedenis van Brussel in oude kaarten, 2025
- R. Vermoesen, G. Vande Winkel en G. Redant, De stadsgezichten van de landmeter in kaart gebracht. Philips De Dijn 1626, in: Het Land van Aalst, 71, 2019, nr. 1, p. 1-47

5. Casestudies overzichtskaarten

- P. Beyls, De overzichtskaart van de kasselrij Oudenaarde uit 1669, opgemaakt door landmeter Peter Meysman, in: Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde, 55, 2018, p. 3-46
- P. Beyls, Overzichtskaarten van Vlaamse kasselrijen en steden in de zestiende en zeventiende eeuw, in: Het Land van Aalst, 70, 2018, nr. 4, p. 93-108
- G. Vande Winkel, Het 'Land van Aalst' op kaart gezet (1596-1794): cartografie van Horenbault over Sanderus, Chamlay en Lecler tot Vander Massen, in: Het Land van Aalst, 64, 2012, nr. 2, p. 69-112

6. Casestudies wegen

- L. Catherine, Als kasseien konden spreken. Negen eeuwen Vlaamsesteenweg in Brussel, 2024
- C. Claus, Het domein Ducia; Deel 2: geografische situering, in: Gerardimontium, 255, 2014, p. 3-11
- J. De Ro, Het weggennet rond Geraardsbergen onder het Franse Keizerrijk, in: Gerardimontium, 194, 2004, p. 39-40
- T. De Wolf, De visie van reizigers op Brabant en Mechelen (1701-1800), 2004
- M. Dorban, De beginperiode van de industriële revolutie, in: Oostenrijks België, 1713-1794. De zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers, 1987, p. 121-162

- E. Du Rang, Een methode voor kwantitatieve en ruimtelijke benadering van de evolutie van het trage wegnnet: toepassing voor de gemeente Herzele en ankerplaatsen, 2011
- S. Haerynck en L. Janssens, Onderweg van Steenbrugge naar Ingelmunster: de 18de-eeuwse kaart van een steenweg, 2022
- I. Schepers, Van gemene grond naar publieke ruimte: de impact van de eeuw der steenwegen op het gewoonterechtelijk stratenbeheer in de heerlijkheid Kiel, in: Historiant. Jaarboek voor Antwerpse geschiedenis, 7, 2019, p. 11-34
- M.-W. Serruys, Grenzen, wegenbouw en mercantilisme in de Oostenrijkse Nederlanden. Een geopolitieke analyse van de casus Menen, in: Tijd-Schrift. Erfgoedpraktijk in Vlaanderen, 4, 2014, nr. 1, p. 18-33
- A. Smits, Des chemins aux chaussées. (Re)penser, construire et entretenir les voies de communication terrestres dans la Principauté de Liège de 1748 à 1789, 2021
- D. Tys, Middeleeuwse wegen en transport. Een beknopt overzicht van de problematiek, en een overzicht van de ontwikkeling van het wegnnetwerk na de Romeinse periode, in: J.L. Meulemeester, Alle wegen leiden naar ... Romeinse wegen in Vlaanderen, 2004
- B. Vannieuwenhuyze en H. Van Herck, Typologie van wegen met erfgoedwaarde inclusief methodologie voor waardering van erfgoedwaarden, 2014
- H. Van Herck en B. Vannieuwenhuyze, Historische wegen en hun erfgoedwaarde. Cultuurhistorische typologie en waardestellend kader toegepast op Hoogstraten, 2016
- R. van Nooijen, De groote baan op Luyk. Aanleg van de straatweg 's Hertogenbosch-Boxtel-Eindhoven-Luik 1742-1818, 2025
- C. Weymeis, Verdwenen en verborgen straten, in: K. Goeminne (red.), De wereld van Marcus Gerards. Brugge in 1562, 2024, p. 207-217